

Janusz Wrona

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-5438-2994>

e-mail: janusz.wrona@mail.umcs.pl; wronajanusz53@wp.pl

Laicyzowanie szkolnictwa a stan religijnej świadomości nauczycieli w województwie lubelskim na początku lat sześćdziesiątych XX wieku

Secularization of the Educational System Versus Religious Consciousness of Teachers From the Lublin Voivodeship in the Early 1960s

ABSTRACT

The turn of the 1950s and 1960s brought a wide-ranging ideological counter-offensive in education in Poland. Its aim was to restore control of the communist party over the education of children and adolescents. In the years 1958–1961, the process began, which educational historians call the second battle for the ideological face of the Polish school. In the sphere of broadly understood culture, it aimed at eliminating religion from public life. Laicization was a kind of panacea for the party for all ideological problems. In the

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Janusz Wrona, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin				
SUBMITTED: 2022.05.19	ACCEPTED: 2022.09.29	PUBLISHED ONLINE: 2022.12.14		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS			 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

propaganda of the communist party, it meant progress, freedom and modern thinking. Religious doctrines and institutions were to be deprived of any influence on education, social life, and political and economic activity. Only the secular principles and goals of socialist education mattered.

In the intention of the PZPR, teachers were to become the basic tool of indoctrination of the young generation. Their task was to shape the so-called scientific view of the world, assimilation of the principles of the so-called secular morality, shaping the so-called popular patriotism and internationalism. Institutions of the communist party in education were to supervise it. They were responsible for increasing the politicization of teachers and covering them with ideological training. In 1962, teachers with PZPR party ID cards in the Lubelskie Voivodeship constituted a group of 28.3% of the total number of people working in this profession (12,175 people). The secular school program required a diagnosis of the worldview condition of teachers. In 1962, in the Lubelskie Voivodeship, the District Board of the Polish Teachers Union, at the request of the communist party, conducted a questionnaire to show the attitudes of over 11,000 teachers in the region to religion and religious practices. The survey divided teachers into three groups: atheists, non-practicing believers, and believers and practitioners. Its results showed that the vast majority of teachers are religious and they are not prepared to carry out educational tasks assigned to them by the state authorities in their everyday school work. The worldview revolution desired by the party did not take place. Many teachers were religiously committed. They adopted an adaptive attitude to survive and function in the reality of the People's Republic of Poland. They were characterized by a social repulsion in the face of officially imposed values and patterns.

Key words: Teachers, communist party, communist ideology, Catholic church, secular school, secularization, religiosity, social attitudes

STRESZCZENIE

Przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. przyniósł w Polsce szeroko zakrojoną kontrofensywę ideologiczną w oświacie. Jej celem było przywrócenie kontroli partii komunistycznej nad wychowaniem dzieci i młodzieży. W latach 1958–1961 rozpoczął się proces, który historycy oświaty określają drugą bitwą o ideowe oblicze polskiej szkoły. W sferze szeroko rozumianej kultury zmierzała ona do wyeliminowania religii z życia publicznego. Laicyzacja była dla partii swoistym panaceum na wszelkie ideologiczne problemy. W propagandzie partii komunistycznej oznaczała postęp, wolność i nowoczesne myślenie. Doktryny i instytucje religijne miały zostać pozbawione wpływu na wychowanie, życie społeczne oraz na działalność polityczną i gospodarczą. Liczyły się wyłącznie świeckie zasady i cele socjalistycznego wychowania.

Nauczyciele w zamierzeniach PZPR mieli się stać podstawowym narzędziem indoktrynacji młodego pokolenia. Ich zadaniem było kształtowanie wśród uczniów tzw. naukowego poglądu na świat, przyswajanie zasad tzw. świeckiej moralności, kształtowanie tzw. ludowego patriotyzmu i internacjonalizmu. Czuwać nad tym miały instancje partii komunistycznej w oświacie. Odpowiadały za zwiększenie upartyjnienia nauczycieli i objęcie ich ideologicznym szkoleniem. W 1962 r. nauczyciele z legitymacjami partyjnymi PZPR w województwie lubelskim stanowili grupę 28,3% ogółu pracujących w tym zawodzie (12 175 osób). Program świeckiej szkoły wymagał zdiagnozowania kondycji światopoglądowej nauczycieli. W województwie lubelskim w 1962 r. Zarząd Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego na polecenie partii komunistycznej przeprowadził ankietę, która miała pokazać stosunek do religii i praktyk religijnych ponad 11 tysięcy nauczycieli w regionie.

Ankieta dzieliła nauczycieli na trzy grupy: ateistów, wierzących niepraktykujących oraz wierzących i praktykujących. Jej wyniki pokazały, że zdecydowana większość nauczycieli jest religijna i nie są oni przygotowani do realizowania w codziennej pracy szkolnej zadań wychowawczych stawianych im przez władze państwowe. Nie nastąpiła pożądana przez partię rewolucja światopoglądowa. Wielu nauczycieli przejawiało religijne zaangażowanie. Przyjęli postawę adaptacyjną, by przetrwać i funkcjonować w rzeczywistości Polski Ludowej. Cechowała ich repulsja społeczna wobec oficjalnie narzucanych wartości i wzorców.

Słowa kluczowe: nauczyciele, partia komunistyczna, ideologia, Kościół katolicki, świecka szkoła, laicyzacja, religijność, postawy społeczne

Po powrocie Władysława Gomułki do władzy w październiku 1956 r. wbrew społecznym oczekiwaniom nowy I sekretarz PZPR już po kilku miesiącach potwierdził niezmiennosc zasad i celów budownictwa ustroju komunistycznego w Polsce. Wśród nich na czoło wysuwała się konieczność laicyzacji polskiego społeczeństwa. Głównym celem partii stało się odzyskanie wpływu na młodzież. Kluczem do jego realizacji byli nauczyciele w polskich szkołach. Artykuł ma ukazać, jakimi instrumentami posługiwały się władze państwowe, by uczynić z edukatorów w województwie lubelskim skuteczne narzędzie realizacji tej polityki. Ma on również na celu pokazać ówczesną postawę światopoglądową środowiska nauczycielskiego w oparciu o nowy i nieeksplorowany dotychczas materiał źródłowy.

Program ponownej laicyzacji szkolnictwa władze komunistyczne przyjęły już w 1957 r. Opracował go minister oświaty Władysław Bienkowski. Był on odpowiedzią na tzw. małe porozumienie Państwo–Kościół z 31 grudnia 1956 r., które na nowo rozstrzygało wspólne relacje. Jego następstwem było m.in. przywrócenie w szkołach publicznych nauki religii jako przedmiotu nieobowiązkowego. W klasach pierwszych szkoły podstawowej wprowadzono jedną godzinę, w klasach II–VII dwie godziny, a w szkole średniej po jednej godzinie. Było to istotne cofnięcie się władz wobec założeń ideologicznych, które po II wojnie zmierzały do pełnej eliminacji nauczania religii ze szkół, a następnie do całkowitego ograniczenia wpływu związków wyznaniowych, a przede wszystkim Kościoła katolickiego, na wychowanie dzieci i młodzieży¹.

Powrót władz komunistycznych do polityki laicyzacji obejmował swym zamierzeniem wszelkie zakresy życia społecznego, rodzinnego i osobistego. Na pierwszy plan podejmowanych w tym zakresie działań mieli wysunąć się członkowie PZPR, nauczyciele i pracownicy wyższych

¹ A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, https://www.kul.pl/files/214/studia_1/artur_mezglewski_studia_z_prawa_wyznaniowego_1.2000.pdf [dostęp: 12 II 2022]; Także H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa 1944–1961*, Białystok 1997.

uczelnii i tzw. najbardziej uświadomieni robotnicy, którzy dotychczas posyłali swe dzieci na lekcje religii. Rozpoczął się proces szeroko zakrojonej kontrofensywy ideologicznej w oświacie, który miał w założeniu przywrócić partii kontrolę nad wychowaniem ideowym dzieci i młodzieży. Mocno akcentowano to już w maju 1957 r. w uchwale IX plenum KC PZPR. Przystąpiono do odbudowy struktur ruchu laickiego. W lutym 1957 r. powstało Ogólnopolskie Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli, jednym z jego celów było zeświecczenie szkoły. W tymże roku utworzono Towarzystwo Szkoły Świeckiej (TSS), przekształcone następnie w Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej. W programach tych instytucji postulowano usunięcie religii ze szkół i zakładów kształcenia nauczycieli. Na pierwszy plan tych działań wysunięto licea pedagogiczne. Okres od września 1958 r. to dekrucyfikator szkół i stopniowe ograniczanie godzin nauki lekcji religii. W tej kwestii Wydział Nauki i Oświaty KC opracował „Wytyczne w sprawie usuwania lekcji religii ze szkół” skierowane do terenowych instancji partyjnych. Miały one wspólnie ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) i TSS koordynować całą akcję². Wytyczne wyraźnie wskazywały, iż głównym warunkiem powodzenia tychże działań jest pozyskanie nauczycieli, którzy mieli być głównymi partnerami władz w realizacji polityki partii³. Dokument sugerował, by do akcji laicyzacji szkół instancje pozyskiwały nauczycieli niewierzących, jak i wierzących, partyjnych i bezpartyjnych. Towarzyszyła temu rozbudowana akcja propagandowa, która łączyła laicyzację z wolnością, postępem i nowoczesnością myślenia oraz spadkiem autorytetu duchowieństwa. Jej konsekwencją miało być zubożenie obywateli na wartości religijne i stopniowe zrywanie więzi z Kościołem. Integralną częścią walki o nowy ład aksjologiczny w życiu społecznym było usuwanie znaków chrześcijańskich z przestrzeni publicznej. Centralne miejsce w tym procesie miała zająć szkoła i tworzona przez nią przestrzeń wychowawcza. Świeckie wychowanie miano oprzeć na czterech filarach: świecki charakter państwa i instytucji publicznych, areligijny charakter kultury, tworzenie nowych form świeckiej obrzędowości, upowszechnienie nowych zasad etyki i nowego wzoru osobowego człowieka budującego socjalizm⁴.

² R. Grzybowski, *Elementy taktyki władz komunistycznych w walce z Kościołem o odzyskanie szkoły na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, w: *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku. Między tradycją a innowacją*, red. I. Szybiak, A. Fijałkowski, J. Kamińska przy współpracy K. Buczek, Warszawa 2010, s. 426–440.

³ J. Król, *Reformy dyktuje system – o naradzie oświatowej KC PZPR z 24 października [prawdowo 24 września] 1958 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, 30, s. 89–102.

⁴ Ł. Marek, M. Bortlik-Dźwierzynska, *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014.

W realizacji tych zamierzeń rolę koordynującą odgrywał Wydział Oświaty i Nauki KC PZPR, który przygotowywał szczegółowe analizy dotyczące sytuacji w szkołach i społeczeństwie. W ocenie centralnych władz PZPR ówczesna postawa nauczycieli miała ewoluować w kierunku pożądanym przez władze komunistyczne. Jak pisze Romuald Grzybowski, w docierających do władz partyjnych raportach szkolnych już w roku 1958/1959 zauważalny stał się „wzrost aktywności politycznej nauczycieli oraz tendencji antyreligijnych i antyklerykalnych”⁵.

24 września 1958 r. na naradzie oświatowej PZPR Gomułka legitymizował i afirmował niezmienność pryncypiów ideologicznych z lat 1947–1948. W sferze szeroko rozumianej kultury zmierzały one do wyeliminowania religii z życia publicznego. Doktryny i instytucje religijne miały zostać pozbawione wpływu na wychowanie, życie społeczne oraz na działalność polityczną i gospodarczą. Gomułka otwarcie skrytykował Episkopat, oskarżając go o naruszenie świeckości szkoły, co było elementem walki o opanowanie świadomości społecznej Polaków. Partia za zagrożenie uznała rozpoczęty przez Kościół duszpasterski program Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957–1966). Jej hasła religijne i społeczne pozostawały w głębokiej opozycji do idei laicyzacji społeczeństwa wpisanej w program działania PZPR. Jako przeciwwagę traktowano przyjętą przez Sejm 25 lutego 1958 uchwałę o obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego w latach 1960–1966. Jej ważnym punktem była akcja budowy „1000 szkół na Tysiąclecie”, która w zamierzeniu miała być głównym elementem uroczystości państwowych konkurencyjnych względem programu obchodów realizowanych przez Kościół.

Dla przywódcy komunistycznej partii liczyły się wyłącznie świeckie zasady i cele socjalistycznego wychowania. Deklaracja W. Gomułki zdawała się potwierdzać ten kierunek zmian: „Doniosłym zadaniem szkoły jest przyspieszenie procesu przekształcania świadomości młodzieży [...] wyrobienia w młodzieży przeświadczenia, że stary świat nieuchronnie chyli się ku upadkowi. Młodzież pojmie to wówczas, kiedy szkoła na wskroś przesiąknięta będzie przesłankami racjonalistycznymi [...] młodzież winna wynieść ze szkoły głębokie przeświadczenie o nieograniczonych wprost możliwościach rozumu ludzkiego”⁶. Odnosząc się do okresu stalinowskiego, krytykował wyłącznie metody ich urzeczywistniania, które wulgaryzowały proces wychowawczy. Według Gomułki rzesza 160 tys. polskich nauczycieli, gdyby miała odpowiednią „świadomość klasową” i gdyby „uczuciowo, myślami, przekonaniem i rozumem” utożsamiała się z socjalizmem, w ciągu kilku lat dokonałaby w kraju rewolucji kulturalnej.

⁵ R. Grzybowski, *Elementy*, s. 438.

⁶ *Życie dyktuje reformy. Materiały z narady oświatowej 24 IX 1958 r.*, Warszawa 1958, s. 18.

Ale przywódca partii konstatował: „my tych ludzi nie mamy jeszcze takich”⁷. Równolegle, w ramach planu pozyskania środowiska, partia podjęła szereg kroków na rzecz poprawy bytu materialnego nauczycieli, stworzono również rozbudowany system nagród pieniężnych. Narada aktywu partyjnego była zarówno momentem przełomowym w polityce oświatowej, jak i wyznaczyła główny kierunek zmian, jakie podjęto na przestrzeni kilku następnych lat. Duże znaczenie tego wydarzenia jest podkreślane w literaturze przedmiotu⁸.

Nauczyciele w zamierzeniach PZPR mieli się stać podstawowym narzędziem indoktrynacji młodego pokolenia. Czuwać nad tym miały instancje PZPR w oświacie, których zadaniem było zwiększenie upartyjnięcia nauczycieli i objęcie ich ideologicznym szkoleniem. W ten sposób w latach 1958–1961 rozpoczął się proces, który historycy oświaty określają drugą bitwą o ideowe oblicze polskiej szkoły⁹. Jej kluczowym momentem była ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania, którą 15 lipca 1961 r. przyjął Sejm PRL¹⁰. Art. 2 stwierdzał, że szkoła jest świecką instytucją i taki sam charakter ma mieć realizowane w niej wychowanie. Jak zauważa R. Grzybowski, partia odniosła sukces w walce o ideowe oblicze polskiej szkoły głównie przez neutralizację i pozyskanie polskich nauczycieli: „W rezultacie nauczyciele nie zaznaczyli w sposób wyraźny swej obecności w toczącym się w Polsce na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku sporze o wartości konstytuujące wychowanie dziecka”¹¹.

Program laicyzacji polskiej szkoły wymagał zdiagnozowania kondycji światopoglądowej edukatorów. Mieli oni bowiem kształtować wśród uczniów tzw. naukowy pogląd na świat, przyswajając zasady tzw. świeckiej moralności, kształtować tzw. ludowy patriotyzm i internacjonalizm. Poza podstawami programowymi kształtowanymi i zatwierdzanymi przez administrację oświatową to oni przede wszystkim mieli decydować o ideowym kształcie polskiej oświaty. Obok wymogów formalnych

⁷ R. Grzybowski, *Elementy*, s. 435 i n.

⁸ *Ibidem*, s. 436; A. Gładysz, *Oświata, kultura, nauka w latach 1947–1959*, Warszawa–Kraków 1981, s. 46; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 76.

⁹ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne, jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL*, w: *Oświata, wychowanie, kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 54–57; idem, *Ku szkole ateizującej. Duchowieństwo, nauczyciele, uczniowie i rodzice wobec działań władz komunistycznych z lat 1958–1961 zmierzających do pełnej laicyzacji szkoły polskiej*, w: *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 79–93.

¹⁰ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” 1961, nr 32, poz. 160.

¹¹ R. Grzybowski, *Elementy*, s. 439–440.

związanych z posiadanymi przez nauczycieli kwalifikacjami zawodowymi bardzo istotna dla władz komunistycznych była wiedza o ich postawie ideowo-politycznej oraz postępowaniu „w życiu, szkole, w domu i środowisku”, jak to ujmowano w partyjnym dokumencie przygotowanym przez Komisję Oświaty KW PZPR w Lublinie w roku 1962¹².

Dokument, który znajduje się w materiałach Wydziału Propagandy KW PZPR w Lublinie, był pokłosiem ankiety przeprowadzonej w środowisku nauczycieli w tymże roku, formalnie z inicjatywy Zarządu Okręgu ZNP w Lublinie. Jej zadaniem było zbadanie światopoglądu tej grupy zawodowej. Ankietę, która miała pokazać stosunek do religii i praktyk religijnych, wysłano do wszystkich ogniw związkowych. Powierzenie go ZO ZNP miało dwojakie znaczenie. W mojej ocenie z jednej strony było zabiegiem formalnym, z drugiej zaś wynikało z przyczyn logistycznych. Sygnowanie go przez rządzącą partię mogło wzbudzić różnego typu podejrzenia co do intencji organizatora badania. Z kolei ZO ZNP nie mógłby w realiach politycznych analizowanego okresu podjąć samodzielnie tego typu działania. Inicjatywa i zgoda na całą akcję mogła wyjść tylko od PZPR. Powierzenie go ZNP pozwalało zapewnić organizacyjne dotarcie do środowiska i kamuflować rzeczywistych inicjatorów. W ten sposób pozornie uśmierzano ewentualne obawy ankietowanych, iż dostęp do tzw. wrażliwych informacji uzyska bezpośrednio partia komunistyczna.

Nauczyciele stanowili bowiem najbardziej inwigilowaną grupę inteligencji. Aparat partyjny i organy bezpieczeństwa PRL posiadały specjalne struktury zajmujące się przedstawicielami tego zawodu, wpływające na ich poglądy i postawy. W analizowanym okresie zajmowała się tym Służba Bezpieczeństwa i jej Departament III, który m.in. zajmował się przejawami wrogiej działalności grup i osób w dziedzinie polityki, terronu politycznego i działalności rewizjonistycznej. Jego struktury wojewódzkie i powiatowe rozpracowywały środowiska inteligencji i młodzieży. Postawy nauczycieli monitorowali kuratorzy, inspektorzy oświaty oraz dyrektorzy szkół, których stanowiska mieściły się w tzw. grupie nomenklatury kadr PZPR. Z jednej strony podlegali oni Ministerstwu Oświaty, z drugiej partyjnym instancjom wojewódzkim, powiatowym i miejskim.

Wszelkie zaobserwowane kontakty z duchowieństwem przedstawicieli różnych grup społecznych i zawodowych, a w szczególności nauczycieli i urzędników, o ile zostały rozpoznane przez UB/SB, mogły przysporzyć danej osobie sporych kłopotów. Aparat bezpieczeństwa miał bowiem za zadanie ustalić nauczycieli, którzy „są narzędziem kleru” i zapewniają frekwencję w punktach katechetycznych bądź dyskryminują

---

¹² Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: KW PZPR], sygn. 2369, k. 118–151.

tych pracowników szkolnictwa, którzy wyznają światopogląd materialistyczny. SB dostrzegała związek pomiędzy wyborami światopoglądowymi nauczycieli a liczbą powołań kapłańskich w regionie. Rokrocznie analizowała placówki szkolne, skąd wywodzili się kandydaci na alumnów w Wyższym Seminarium Duchownym (WSD) w Lublinie. Na tej podstawie wyciągano wnioski, w których szkołach regionu rozwija się tzw. klerykalizacja. Między innymi za taką szkołę uznano Liceum Ogólnokształcące w Poniatowej i szkoły w powiecie Opole Lubelskie¹³. Dyrektywy aparatu bezpieczeństwa przewidywały, by na najbardziej aktywnych religijnie uczniów i nauczycieli „zakładać zaprawy ewidencyjno-operacyjne. Ustalać, kto ze zdających matury przygotowywany jest do wstąpienia do WSD. Wpływać przy pomocy kierownictwa szkoły, rodziny na zmianę decyzji [...]”¹⁴. Kładąc nacisk na analizowanie postaw tej zbiorowości, SB miała dostarczyć informacji, „które między innymi posłużą za podstawę władzom partyjnym i oświatowym do organizowania odpowiedniej pracy ideologicznej w tych środowiskach i stosowanie profilaktyki celem pomniejszenia wpływów kleru” – pisał w marcu 1961 r., zastępca naczelnika Wydziału III KWMO w Lublinie¹⁵.

SB oceniała, że poszczególne grupy inteligencji, które utrzymywały kontakty z duchowieństwem, ściśle solidaryzują się z negatywnymi poglądami księży na ówczesną komunistyczną rzeczywistość. Dlatego podstawowym zadaniem aparatu bezpieczeństwa było „ujawnić osoby pracujące w aparacie państwowym, które są ściśle powiązane z klerem i w wypadku prowadzenia przez nich działalności niezgodnej z prawem inspirować odpowiednie czynniki do ich zwolnienia z zajmowanych stanowisk lub pociągnięcia do odpowiedzialności w przypadku jaskrawego naruszenia przepisów administracyjnych”¹⁶.

Prowadziło to w rezultacie do marginalizacji ludzi wierzących i utożsamiania wartości religijnych i narodowych z przyjęciem postaw wrogich władzy komunistycznej. Bardzo trafnie podsumowali to w swym memoriale do władz PRL w marcu 1959 r. posłowie katolickiej Grupy „Znak”, pisząc m.in. „Kto się do łączności z Kościołem przyznawał, był traktowany jako obywatel drugiej kategorii i mógł być tylko biernym wykonawcą

¹³ Archiwum Oddziału IPN w Lublinie [dalej: AOIPNL], sygn. LU 018/21, k. 2–12. W dokumencie SB pisano: „I tak w szpitalu w Poniatowej pracownica umysłowa tegoż szpitala Pianko Leokadia była organizatorem kaplicy oraz znana jest jako narzędzie kleru. [...] Ponadto ustalono, że niektórzy pracownicy władz państwowych utrzymują ściśle kontakty z klerem jak np. ob. Kwiatkowski Kazimierz pracownik Prez. PRN w Opolu Lubelskim”.

¹⁴ *Ibidem*. Pismo ppłk. B. Dudka z 14 IV 1962 r.

¹⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. 0713/5, k. 26.

¹⁶ AOIPNL, sygn. LU 018/21, k. 4.

woli innych, którzy uważali się za uprawnionych do dyrygowania, mimo że nieraz nie mieli właściwych kwalifikacji”. Trafnie też zauważali, iż sytuacja ludzi wierzących po październiku 1956 r. nie uległa istotnej poprawie: „Przedtem mówiło się «ciemnogród», teraz mówi się «fideiści». Przy tym obecnie prasa używa tego terminu w sensie pejoratywnym i dyskwalifikującym. Katolicy słusznie czują się tym dotknięci [...]. Należy przestać negatywnie oceniać postawę religijną [...]”¹⁷. Z dokumentem posłów korespondował memoriał Episkopatu Polski z 15 kwietnia 1959 r. do Rządu PRL o sytuacji Kościoła w Polsce. Dobitnie stwierdzano w nim: „Zarówno w wypowiedziach osób oficjalnych, jak i w prasie, wszystko, co się wiąże z religią, jest wsteczne. Tych kilkadziesiąt milionów spokojnych obywateli wyznania katolickiego żyje ciągle pod pręgierzem posądzeń o wsteczność, zabobon, ciemnogród, reakcyjność, wiązanie się z siłami wrogimi nowemu ustrojowi. Tylko wybrana gromadka «ludzi postępowych» ma przywilej reprezentować postęp, zrozumienie sytuacji Polski, pracować pozytywnie dla dobra Państwa”¹⁸.

Sytuacja ludzi wierzących dramatycznie pogorszyła się w okresie realizacji programu nowenny przygotowującego Polaków do uroczystych obchodów milenium chrztu Polski. Ekipa I sekretarza KC PZPR W. Gomułki podjęła wielki wysiłek, by przeszkodzić, jak to oficjalnie określano, głębokiej klerykalizacji społeczeństwa¹⁹. Gdy Kościół w Polsce przygotowywał się do obchodów milenijnych, władze państwowe nasiliły akcję sekularyzacji życia społecznego i jego laicyzacji koniecznej, jak to mówiono w języku dokumentów partyjnych, dla przyspieszenia procesu „obumierania” religii, czyli do całkowitej eliminacji treści idealistycznych i religijnych ze świadomości ludzi, połączonej z kształtowaniem nowej socjalistycznej moralności²⁰. To wówczas starano się upowszechnić w społeczeństwie ceremonie „świeckiego ślubu”, „nadania imienia młodemu obywatelowi PRL” oraz „laickie pochówki”. Dokument partyjny z 1963 r. zalecał, by przyjście na świat, zawarcie małżeństwa i zgon, jako trzy najważniejsze wydarzenia w życiu człowieka, o dużej doniosłości społecznej, znalazły należną oprawę w świeckiej obrzędowości. Przy czym zakładano, że świeckie wzorce będą nie mniej atrakcyjne jak kościelne²¹.

¹⁷ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie [dalej: AAL], Zespół Kuria Biskupia w Lublinie, Dz. II/240, k. 214–223.

¹⁸ *Ibidem*, k. 27–44.

¹⁹ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2, lata 1960–74, Poznań 1995, s. 323, 606.

²⁰ Ł. Marek, *O świeckiej obrzędowości słów kilka*, „Biuletyn IPN” 2007, 7 (78), s. 41–51.

²¹ J. Wrona, *Status osoby wierzącej w okresie PRL*, w: *Historia świadectwem pisana. Metropolitarne Seminarium Duchowne w Lublinie we wspomnieniach wychowanków*, red. M. Grygiel, M. Słomka, Lublin 2014, s. 39–71; idem, *Desakralizacja przestrzeni publicznej w Polsce w latach*

W przypadku nauczycieli na deklarowaną i zapewne w dużej części rzeczywistą postawę światopoglądową wpływ wywierał stopień upartyjnienia tego środowiska. Miał on także wpływ na proces wychowawczy w szkołach. Pracownicy oświaty byli grupą, na którą wywierano masową presję, by wstępowali w szeregi PZPR. W roku 1960 w skali kraju do rządzącej partii należało 43 800 nauczycieli. Dwa lata później stopień upartyjnienia nauczycieli w województwie lubelskim wynosił 28,3% ogółu pracujących w tym zawodzie (12 175 osób), była to więc grupa 3447 osób. W Lublinie najwyższy stopień upartyjnienia, tj. 33%, występował w grupie nauczycieli szkół podstawowych i zawodowych, natomiast w liceach było ich jedynie 11%²². Najwięcej nauczycieli, tj. około 41%, było członkami PZPR w powiecie Janów Lubelski, natomiast około 35% w zamojskim, lubelskim i bychawskim. Natomiast najniższe upartyjnienie wystąpiło w powiecie kraśnickim (17,6%), opolskim (18%) i puławskim (22,3%). W skali województwa najniższe upartyjnienie było wśród wychowawczyń przedszkoli – 10,5%. W grupie szkół średnich znajdowały się licea ogólnokształcące, gdzie nie było żadnego członka PZPR (Wisznice) bądź ich mała liczba nie pozwalała stworzyć Podstawowej Organizacji Partyjnej (m.in. Adamów, Chodel, Józefów, Kraśnik, Międzyrzec, Opole Lubelskie, Tarnogóra, Tyszowce, niektóre licea w Lublinie).

Jednak w całej dekadzie lat sześćdziesiątych XX w. liczba partyjnych nauczycieli systematycznie wzrastała. W efekcie na terenie województwa w roku 1968 w szkołach podstawowych na 13 300 nauczycieli 5332 należało do PZPR, 949 do ZSL, 112 do SD, a 6907 pozostało bezpartyjnymi. Najbardziej upartyjnione zostały powiaty: Parczew – 52%, Łuków – 51%, Bełżyce – 50%. Najmniej: Puławy – 25%, Biłgoraj – 26%, Biała Podlaska – 26%, Tomaszów Lubelski – 26,7%. W liceach ogólnokształcących na 998 nauczycieli 350 było członkami PZPR, 40 – ZSL, 19 – SD, a 596 to bezpartyjni. W technikach na 720 nauczycieli 250 należało do PZPR, 12 – ZSL, 14 – SD, 444 – bezpartyjni; w Zasadniczych Szkołach Zawodowych na 1228 nauczycieli 407 należało do PZPR, 29 – ZSL, 21 – SD, 770 – bezpartyjni²³.

W takich realiach historycznych nastąpiła światopoglądowa ankietyzacja lubelskich nauczycieli. Nie znamy bliżej metodologii przeprowadzonego badania. Nie zachowała się ankieta badawcza, nie znamy też stopnia jej anonimowości, który mógł wywierać wpływ na jej ostateczny

---

1947–1956, „Annales Universitas Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2011, 6, s. 43–57.

²² APL, KW PZPR, sygn. 2369, k. 127–128.

²³ Z. Osiński, *Postawy nauczycieli Lubelszczyzny wobec władzy i ustroju w latach 1957–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, 1 (19), s. 303–323.

wynik. Zachowała się natomiast analiza tejże ankiety dokonana w Wydziale Oświaty KW PZPR w Lublinie, która dostarcza ważnych informacji o świadomości religijnej istotnej grupy polskiej inteligencji.

Dokument stanowi ważne i niewykorzystane dotychczas źródło odnośnie do samooceny religijnej edukatorów w newralgicznym momencie przemian politycznych i ideologicznych w polskiej oświacie. W literaturze nie prezentowano dotychczas analiz wyników tzw. ankiet światopoglądowych środowiska nauczycielskiego dotyczących innych województw w Polsce. Możliwe, że badań ankietowych o podobnym charakterze tam nie przeprowadzano. Natomiast lubelską ankietę można uznać za kontynuację nurtu badań, które już na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. przeprowadził Mikołaj Kozakiewicz na przykładzie losowym 1000 nauczycieli. Zostały one wykorzystane na potrzeby działalności laicyzacyjnej TSŚ. Analiza ich wyników wskazywała, że ponad jedna trzecia badanych nauczycieli zaliczyła siebie do kategorii osób wierzących i regularnie bądź nieregularnie praktykujących, nieco mniej niż jedna trzecia nauczycieli zadeklarowała negatywną postawę wobec religii, stosunek pozostałych badanych do Boga i religii nie był ugruntowany²⁴. W reprezentatywnych badaniach ogólnopolskich przeprowadzonych w 1960 r. przez katolickich socjologów wśród ludności miejskiej i wiejskiej wskaźniki wierzących i praktykujących wśród dorosłej ludności kraju w 1960 r. kształtowały się na wysokim poziomie. Ogółem w środowisku wiejskim było 83,8% wierzących oraz 80% systematycznie i niesystematycznie praktykujących, zaś wśród ludności miast odnośne wskaźniki wynosiły: 75,6% oraz 69,9%. Uzyskane wówczas dane w zasadzie znalazły potwierdzenie w badaniach podejmowanych przez OBOP w okresie późniejszym, co świadczy o pewnej stabilizacji w zakresie postaw wobec religii w Polsce²⁵.

Tak zwana ankietą światopoglądowa ZNP objęła 11 574 osób, w tym 34,6% stanowili mężczyźni, a 65,4% kobiety, czyli prawie 100% z ogólnej liczby 12 175 osób zatrudnionych wówczas w lubelskiej oświacie w charakterze nauczycieli. Jej wynik został poddany analizie przez Komisję Oświaty KW PZPR w Lublinie. Ankietę dzielili nauczycieli na trzy grupy: ateistów, wierzących niepraktykujących oraz wierzących i praktykujących.

---

²⁴ M. Kozakiewicz, *Światopogląd 1000 nauczycieli (Sprawozdanie z badań ankietowych)*, Warszawa 1961, s. 5 i n. Podobne wyniki uzyskał Andrzej Wędrychowicz, zob. A. Wędrychowicz, *Przyczynek do badań udziału nauczycieli łódzkich w praktykach religijnych*, „Euhemer” 1961, 6/25, s. 49–53.

²⁵ W. Piwowarski, *Polska socjologia religii w okresie powojennym*, „Collectanea Theologica” 1978, 48, s. 44.

Tabela 1. Deklaracje światopoglądowe nauczycieli województwa lubelskiego

	Ogółem	% ogółu nauczycieli	W tym mężczyzn	W tym kobiet
Ateiści	1777	15,6	1222	555
Wierzący i niepraktykujący	4396	38,6	1741	2655
Wierzący i praktykujący	5201	45,8	977	4224

Źródło: APL, KW PZPR, sygn. 2369, k. 120.

W grupie deklarującej swój ateizm było 31% ogółu mężczyzn i 7,5% ogółu badanych kobiet. W drugiej grupie wierzących, ale niepraktykujących znalazło się 15,3% mężczyzn i 35,7% kobiet, natomiast wśród osób wierzących i praktykujących było 56,8% kobiet i jedynie 24,9% mężczyzn. Ankieta objęła 2300 członków PZPR, z czego 950 zadeklarowało ateizm (41,3%), 1000 było wierzących, ale niepraktykujących (43,5%), zaś 350 określiło się jako wierzący i praktykujący (15,2%)²⁶. Partyjni analitycy realistycznie dostrzegali, że konflikty światopoglądowe występowały w szeregach członków partii ze środowiska nauczycielskiego. Jak to wówczas określano, mieli oni tzw. wahania ideologiczne i nie rozstali się jeszcze całkowicie z religią, co potwierdzać miały wyniki ankiety. Występowały wśród nich przypadki pełnego zaangażowania się w akcje duszpasterskie Kościoła katolickiego (np. kierownik szkoły, nauczyciel, sekretarz Komitetu Gminnego PZPR), które skutkowały zastosowaniem wobec nich kar partyjnych.

Jaki wniosek nasuwał się ówczesnym partyjnym decydom w obliczu uzyskania takich wyników badań z tejże ankiety? Najogólniej określano „[...] że nie wszyscy nauczyciele są przygotowani do realizowania w codziennej pracy szkolnej zadań wychowawczych stawianych im przez władzę państwową”²⁷. Oceniano, że wśród inteligencji są opory przed uwolnieniem szkół od wpływów religijnych i propagowaniem świeckiego modelu wychowania. W efekcie mimo zapisów ustawy z 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania nie nabrało ono świeckiego charakteru. Z powodu własnych przekonań religijnych nauczyciele nie byli w stanie egzekwować zasad świeckości szkoły. Władze partyjne oceniały, że mogły na to również wpływać naciski środowisk wiejskich i małomiasteczkowych. O ile za naturalne uznawano trudności ze zmianą stanu świadomości nauczycieli wywodzących się z okresu międzywojennego, to szczególnie partię niepokoiła religijność młodych adeptów w tym zawodzie, którzy wykształcenie zdobyli w okresie PRL. Konstatowano,

²⁶ APL, KW PZPR, sygn. 2369, k. 120.

²⁷ *Ibidem*.

że młodzi nauczyciele na co dzień nosili religijne symbole (krzyże i medaliki). Kształcące ich licea pedagogiczne „nie wychowują [...] jeszcze żarliwych bojowników postępu i świeckiej moralności”²⁸. Wielu nauczycieli w liceach pedagogicznych oficjalnie uznaje filozofię materialistyczną, „ale na prywatny użytek zachowuje filozofię idealistyczną ściśle mówiąc katolicką i swoim osobistym życiem to dokumentuje”. To niweczy oficjalną edukację²⁹. Miało to też wynikać z faktu, że kadre nauczającą w tych placówkach w dużej części stanowili nauczyciele w wieku ponad 50–60 lat, którzy, jak to ujmowano, mieli najwięcej oporów ideologicznych (Zamość, Szczebrzeszyn, Leśna Podlaska, Lublin i inne miejscowości). W grupie nauczającej w liceach pedagogicznych w województwie 118 nauczycieli było w wieku 30–40 lat, 40 w wieku około 50 lat i 78 osób w przedziale od 60. roku życia i powyżej³⁰.

Partia z niepokojem obserwowała, że poważna część nauczycieli ulega wpływom duchowieństwa i podejmuje z nim współpracę: „Okolo 50% ogółu nauczycieli i ich rodzin odbywa praktyki religijne, bywa uczestnikami nabożeństw i słucha kazań niedzielnych. Spora część nauczycieli posyła swoje dzieci na lekcje religii do punktów katechetycznych. Wielu z nich przeżywa wewnętrzne konflikty i próbuje godzić to, czego pogodzić nie można – idealizm czy materializm”³¹. Ta obserwacja skłaniała władze partyjne do wniosku, by podjąć kolejne działania wzmacniające procesy laicyzacji szkoły i ofensywę światopoglądową. Za ówczesny niezbywalny azymut uznawano świeckość szkół i kształtowanie tzw. naukowego poglądu na świat³². W tym procesie pomoc miało spotęgowanie oddziaływania na środowisko ogniw związkowych, administracji szkolnej i organizacji partyjnych: wiejskich, szkolnych i międzyszkolnych. Zarząd Okręgu ZNP i jego 295 ognisk, powiatowe ogniska metodyczne i ich okręgowa struktura organizowały cykliczne spotkania poświęcone kształtowaniu nowej świadomości kadry nauczycielskiej. Dla nauczycieli wszystkich typów szkół oraz dla wychowawczyń przedszkoli, wychowawców placówek opieki nad dziećmi i szkolnych bibliotekarzy

---

²⁸ *Ibidem*, k. 121–122. Komitet Powiatowy PZPR w Białej Podlaskiej informował, że absolwentki liceum pedagogicznego noszą te „talizmany” i dlatego „zamiast kształtować podstawy naukowego poglądu na świat u dzieci i wychowywać je w duchu moralności socjalistycznej i urabiać w tym kierunku środowisko, nauczyciel taki idzie wbrew założeniom ideologicznym naszego kierunku wychowawczego”. Jeszcze trudniejsza sytuacja była na tym terenie w przedszkolach, gdzie jest bardzo niski odsetek upartyjnionych wychowawczyń.

²⁹ *Ibidem*, k. 122.

³⁰ *Ibidem*, k. 124.

³¹ *Ibidem*, k. 130–131.

³² *Ibidem*, k. 139.

organizowano w roku szkolnym 1961/1962 konferencje rejonowe. Główny nacisk położono na zagadnienie laicyzacji, samokształcenia ideologicznego i tzw. moralności socjalistycznej, w świetle zadań, jakie przed środowiskiem stawiał III Zjazd PZPR. Rozwijano prenumeratę czasopism, które miały pomóc w przyswajaniu pożądanych przez partię treści („Nowa Szkoła”, „Wychowanie”, „Argumenty”, „Fakty i Myśli”).

WNIOSKI

Partijni działacze poznali przybliżony do ówczesnej rzeczywistości społecznej obraz postaw religijnych lubelskiego środowiska nauczycielskiego. Życzeniowo, dość nierealistycznie, a zarazem zgodnie z duchem ówczesnej propagandy, diagnozowali, że pomoże to zrealizować zakładany wobec środowiska nauczycielskiego cel, „aby większość uznała światopogląd naszej partii za swój światopogląd, aby umacnianie świeckiego charakteru wychowania rozpoczęła i wytrwale prowadziła we własnych rodzinach, później szkołach, a wreszcie przekonywaniem i własnym przykładem w środowisku – we wsi, miasteczku i mieście”³³. Partia komunistyczna opierając się na informacjach struktur terenowych, dostrzegała, że wielu nauczycieli zachowując swoje religijne przekonania, równolegle akceptuje dokonujące się w Polsce przemiany społeczne, gospodarcze i polityczne³⁴. I ten fakt był błędnie traktowany przez partię jako istotna przesłanka do skutecznego wykreowania pożądanej rewolucji światopoglądowej środowiska nauczycielskiego. Socjologowie wskazują na współistnienie u tych samych jednostek-członków społeczeństwa repulsji w stosunku do zasadniczych założeń systemu z akceptacją przynajmniej niektórych jego struktur i gotowością do uczestniczenia w ich działalności. Dlatego w odniesieniu do województwa lubelskiego za dyskusyjną uważam generalizującą tezę R. Grzybowskiego o pozyskaniu polskich nauczycieli przez partię komunistyczną w kluczowym momencie realizacji przez PZPR programu nadania szkole świeckiego charakteru³⁵. Jako bardziej trafnego określenia proponowałbym tu użyć sformułowania o przyjęciu przez środowisko nauczycielskie strategii adaptacyjnej, która w warunkach PRL oznaczała chęć przystosowania indywidualnego i społecznego. Niewątpliwie łączył się z tym z jednej strony swoisty oportunizm i zamysł posiadania przysłowiowego świętego spokoju, z drugiej naturalna konieczność różnych środowisk społecznych do

³³ *Ibidem*, k. 125.

³⁴ *Ibidem*, k. 126.

³⁵ R. Grzybowski, *Elementy*, s. 439–440.

tworzenia warunków w miarę normalnego przetrwania i funkcjonowania w rzeczywistości Polski Ludowej. Przy tym to przystosowywanie się do nowych realiów miało kierunek dwustronny. Nauczyciele byli zmuszeni akceptować oficjalne nakazy i zakazy, które kreowały świeckość szkoły, zaś władze partyjne i oświatowe musiały tolerować w dużym stopniu fakt ich religijnego zaangażowania w życiu społecznym.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie:

Zespół Kuria Biskupia w Lublinie, Dz. II/240.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:

sygn. 0713/5.

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie:

sygn. LU 018/21.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. 2369.

Printes sources (Źródła drukowane)

„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” 1961, nr 32, poz. 160.

Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2, *Lata 1960–74*, Poznań 1995.

Studies (Opracowania)

Gładysz A., *Oświata, kultura, nauka w latach 1947–1959*, Warszawa–Kraków 1981.

Grzybowski R., *Elementy taktyki władz komunistycznych w walce z Kościołem o odzyskanie szkoły na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, w: *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku. Między tradycją a innowacją*, red. I. Szybiak, A. Fijałkowski, J. Kamińska przy współpracy K. Buczek, Warszawa 2010.

Grzybowski R., *Ku szkole ateizującej. Duchowieństwo, nauczyciele, uczniowie i rodzice wobec działań władz komunistycznych z lat 1958–1961 zmierzających do pełnej laicyzacji szkoły polskiej*, w: *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010.

Grzybowski R., *Przełomy polityczne, jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL, w: Oświata, wychowanie, kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.

Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa 1944–1961*, Białystok 1997.

Kozakiewicz M., *Światopogląd 1000 nauczycieli (Sprawozdanie z badań ankietowych)*, Warszawa 1961.

Król J., *Reformy dyktuje system – o naradzie oświatowej KC PZPR z 24 października [prawidłowo 24 września] 1958 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, 30.

Marek Ł., Bortlik-Dźwierzynska M., *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014.

Marek Ł., *O świeckiej obrzędowości słów kilka*, „Biuletyn IPN” 2007, 7 (78).

- Mezglewski A., *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, https://www.kul.pl/files/214/studia_1/artur_mezglewski_studia_z_prawa_wyznaniowego_1.2000.pdf [dostęp: 12 II 2022].
- Osiński Z., *Postawy nauczycieli Lubelszczyzny wobec władzy i ustroju w latach 1957–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, 1 (19).
- Pęcherski M., M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
- Wędrychowicz A., *Przyczynek do badań udziału nauczycieli łódzkich w praktykach religijnych*, „Euhemer” 1961, 6/25.
- Wrona J., *Status osoby wierzącej w okresie PRL*, w: *Historia świadectwem pisana. Metropolitarne Seminarium Duchowne w Lublinie we wspomnieniach wychowanków*, red. M. Grygiel, M. Słomka, Lublin 2014.
- Wrona J., *Desakralizacja przestrzeni publicznej w Polsce w latach 1947–1956*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2011, 6.
- Życie dyktuje reformy. Materiały z narady oświatowej 24 IX 1958 r., Warszawa 1958.

NOTA O AUTORZE

Janusz Wrona – prof. dr hab., pracownik Instytutu Historii UMCS, specjalizuje się w badaniach nad życiem politycznym i społecznym PRL. Autor m.in.: *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego w Polsce* (1995); *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947* (1999); *70 lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Studia z dziejów Uczelni* (2015); *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie urzędowania rektora ks. Antoniego Słomkowskiego (1944–1951)*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 2, 1944–1989 (2019).

ABOUT THE AUTHOR

Janusz Wrona – Full Professor, employee of the UMCS History Institute, specializes in research on the political and social life of the PRL. Author, among others: *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego w Polsce* (1995); *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947* (1999); *70 lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Studia z dziejów Uczelni* (2015); *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie urzędowania rektora ks. Antoniego Słomkowskiego (1944–1951)*, in: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, vol. 2, 1944–1989 (2019).